

Kirjoittamisen konstilla kansalaiseksi

■ MERJA LEPPÄLAHTI

Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Toim. Lea Laitinen ja Kati Mikkola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013.

Suomenkielinen kirjallinen kulttuuri on vielä nuorta. 1800-luvulla sivistyneistö luki ja kirjoitti lähinnä ruotsia, mutta kansan lukutaito perustui pitkälti ulkolukuun eikä kirjoitustaitoa pidetty yleisesti kovin tarpeellisenakaan. Vielä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa vain noin

puolet suomalaisista osasi kirjoittaa. Monille kirjoitustaitoisista kansanmiehistä ja -naisista kirjoittaminen oli kuitenkin tärkeä osa elämää. He kirjoittivat päiväkirjoja ja kirjeitä, mutta myös runoja, lauluja, novelleja ja näytelmiä. Heidän tekstejään julkaistiin painetuissa lehdissä maaseutukirjeinä, mutta niistä laadittiin myös käsinkirjoitettuja lehtiä raittius- ja nuorisoseuroissa sekä työväenyhdistyksissä yhteisesti luettaviksi. Lisäksi niin sanotut kansankerääjät kirjoittivat muistiin kansanperinnettä arkittoon tallennettavaksi.

Kynällä kyntäjät käsittelee monenlaisia kansan suomenkielisen kirjoittamisen muotoja ”pitkällä 1800-luvulla” eli ajalta Ranskan vallankumouksesta ensimmäiseen maailmansotaan. Tätä vanhempia kansan tekstejä ei ole kovin paljon säilynytkään. Keskeisistä kansan kirjoittamisen muodoista puuttuvat vain kansankirjoittajien romaanit, joita ei käsitellä juuri lainkaan, runot, näytelmät ja novellit ovat kuitenkin edustettuina. Eri tekstilajeista on muodostettu omia kokonaisuuksiaan lisäämällä artikkelien yhteyteen muutaman sivun tietolaatikkoja täydentämään tai havainnollistamaan artikkelien sisältöä.

Kynällä kyntäjät -teoksen taustalla on monitieteinen tutkijaverkosto, vuodesta 2001 toiminut Kansanihmiset ja kirjallistuminen 1800-luvulla -tutkimusverkosto sekä vuosina 2008–11 Suomen Akatemian rahoittama Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit -projekti. Kirjan syntymiseen on vaikuttanut myös Helsingin yliopistossa vuonna 2010 pidetty kurssi. Kirjoittajat edustavat useaa eri tieteenalaa, mm. suomen

kielen, historian, kirjallisuuden tutkimuksen, perinteentutkimuksen ja uskontotieteen aloilta. Monet kirjoittajista käsittelevät artikkeleissaan omaa erikoisaluettaan, jota he ovat käsitelleet aikaisemmin erillisissä julkaisuissa.

Kirja sisältää johdannon ja päätösartikkelin lisäksi yhdeksän artikkelia, jotka esittelevät päiväkirjoja ja omaelämäkertoja, kirjeitä, sanomalehtien maaseutukirjeitä, rahvaanrunoja, arkkiveisuja, näytelmiä, novelleja, kansanrunoutta ja käsinkirjoitettuja lehtiä. Näiden lisäksi on heti johdannon jälkeen Kaisa Kaurasen artikkeli ”Mitä ja miksi kansa kirjoitti?”, joka taustoittaa mainiosti muita artikkeleita. Kirjan päätösartikkeli, Kati Mikkolan ja Lea Laitisen ”Mielen ja kielen muutoksia”, on selvästi kaksiosainen ja melko pitkä, siksi sen olisi voinut reilusti jakaa molempien kirjoittajien erilliseen osuuteen. Jokaisen artikkelin lopussa luetellaan käytetty arkistoaineisto, mutta kaikkien artikkelien lähdekirjallisuus on yhdessä luettelossa kirjan lopussa. Myös kaikkien artikkelien viitteet on koottu loppuun. Yhdessä yhteisessä lähde luettelossa on etunsa, mutta kirjan loppuun sijoitetut viitteet ovat kylä lukijan kannalta hankalat.

Kaisa Kaurasen artikkelin mukaan varhaisimmat suomeksi kirjoittamisen motiivit näyttävät liittyneen elinkeinon harjoittamiseen ja talouteen. Tarvittiin sopimuksia ja monenlaisia muita asiakirjoja, siksi asiat oli pidettävä järjestyksessä myös omissa muistikirjassa. Monia muitakin kirjoittamisen motiiveja hän on löytänyt, esimerkiksi uskonnollisia. Herätysliikkeissä, erityisesti mystissävytteisissä liikkeissä, kopioitiin ja käännet-

tiin sekä uskonnollista että muuta kirjallisuutta. Lisäksi kirjoitettiin omia pohdintoja, hartauspuheita ja virsiä. Monen kansankirjoittajan toiminnan motiivina oli yhteisöllinen ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen. Teksteissä tuotiin julki epäkohtia ja yhteisöllisiä ristiriitoja, moitittiin, kiitettiin, pilkattiin tai valistettiin. Erityisesti kirjeiden kirjoittamista motivoi tarve yhteydenpitoon, mutta myös lehtien maaseutukirjeissä näyttäisi olevan tarvetta pitää yhteyttä muihin kirjoittaviin kansanihmisiin. Kansankirjoittajat tuottivat tekstejä myös sivistyneistön pyynnöstä, tällaista kirjoittamista oli esimerkiksi kansanperinteen tallentaminen. Kansankirjoittajia saattoi monien kirjailijoiden tavoin kannustaa myös tarve itseilmaisuuksiin ja halu jättää oma kirjallinen jälki. Todellisuudessa tietenkin eri motiivit kietoutuivat toisiinsa; samat henkilöt ovat kirjoittaneet monenlaisia tekstejä monenlaisista syistä.

Jotkut kansankirjoittajista julkaisivat myös romaaneja, joita sivistyneistökin ihaili vähintään sujuvina kansanelämän kuvauksina. Monet kansan kirjalliset tuotokset jäivät kuitenkin vain kirjoittajan itsensä tai pienen lähipiirin tietoon. Oli silti yksi kansankirjoittamisen muoto, jonka tuotteet levisivät suosittuina nimenomaan kansan keskuudessa. Näitä olivat arkkiveisut, yhden, puolen tai neljäsosan painoarkille painetut runo- ja lauluvihkokset, joiden runoja laulettiin virsien tai muiden tuttujen sävelmien nuotilla. Jyrki Hakapää kertoo artikkelissaan, että arkkiveisuja julkaistiin Euroopassa heti kirjapainojen käyttöönotosta alkaen, Suomessakin niitä painettiin jo 1640-luvulla.

Suomenkieliset arkkiveisut olivat 1800-luvun alkupuolelle asti pääosin kouluja käyneiden kirjoittajien käsialaa ja usein sisällöltään hengellisiä. 1840-luvulta lähtien arkkiveisujen kirjoittajissa alkoi olla yhä enemmän rahvaanmiehiä ja 1870-luvulta lähtien arkkiveisut olivat jo pääosin kansankirjoittajien tuotantoa. Samalla sisällöt monipuolistuivat ja maallistuivat. Suositut laulut kertoivat rakkaudesta mutta myös rikoksista, tulipaloista ja muista suurta yleisöä kiinnostavista tapahtumista. Arkkiveisujen myyntiluvut olivat erittäin suuria, esimerkiksi Frans August Kesäliuksen vuonna 1884 julkaisemasta murhalaulusta Karwari Ohman'in arwaamaton lähtö maailmasta otettiin kolme 10 000–15 000 kappaleen painosta suomeksi ja kaksi ruotsiksi. Suuresta suosiosta huolimatta sivistyneistö ei arkkiveisuja arvostanut, vaan niitä pidettiin vähäpätöisinä ”kirjallisuuden rikaruohoina”.

Monet kansankirjoittajista kirjoittivat myös erilaisia kaunokirjallisia tekstejä, kuten runoja, novelleja ja näytelmiä. Tutkijat ovat nähneet tekstien rakenteissa vastaavien sivistyneistön kirjallisten tuotteiden jäljittelyä. Runoissa käytettiin paljon kalevalamittaa, mikä miellytti sivistyneistöä. Runoissa nähtiin vanhan runoperinteen jatku-moa ja osoitusta kansan kyvyistä. Tällaiset runot eivät kuitenkaan saaneet kaikilta täyttä hyväksyntää. Toisaalta kalevalamitan väistyessä kansan suosimista runoista ja lauluista sivistyneistöllä oli jälleen syytä moittia kansan makua.

Sellaisista kansankirjoittajien teksteistä, joita ei ole julkaistu kirjoissa tai talletettu arkistoihin, on enää tallella vain vähäinen osa. Pal-

jon yksityisiä papereita, muistikirjoja, kirjeitä ja vastaavia on kadonnut ja vähäarvoisina hävitetty. Kynällä kyntäjät nostaa esille myös tällaisten asiakirjojen historiallisen arvon. Nykytutkijalle ja -lukijalle kansankirjoittajien tekstit avaavat uusia näkökulmia 1800-luvun yhteiskuntaan ja ennen kaikkea ”tavallisten ihmisten” elämään.

Nykyään lähes jokaisella suomalaisella on kirjoitustaito ja mahdollisuus kirjoittaa ajatuksistaan omalla äidinkielellään. Kun *Kynällä kyntäjien* kuvaamat kansankirjoittajat aloittivat toimintansa, suomen kirjakieli oli vasta muotoutumassa. Hallinnon kieli oli ruotsi. Vasta vuonna 1863 kieliasetuksessa säädettiin, että suomen kieli otetaan kahdenkymmenen vuoden kuluessa käyttöön suomenkielisiä koskevissa asioissa, siihen saakka kaikki virkamiesdokumentit kirjoitettiin ruotsiksi. Sivistyneistö oli saanut oppinsa pääosin ruotsiksi eikä sivistyneilläkään ollut hallussa suomen kielen standardeja; suomea kirjoitettaessa vasta kiisteltiin siitä, pitäisikö kirjakielen aineksina käyttää itä- vai länsimurteita. Kansankirjoittajat osallistuivat teksteillään kansalliseen työhön suomen kielen kehityksen ja suomalaisen kansalaisyhteiskunnan hyväksi ja ilmaisivat sen joskus itsekkin. *Kynällä kyntäjät* kuvaa siten myös yhteiskunnan kehitysprosessia. Samalla kirja antaa eväitä ymmärtää niiden kielten tilannetta, joilla ei vielä ole kielen säilymisen kannalta elintärkeää kirjakieltä.

Kirjoittaja on filosofian lisensiaatti, tietokirjailija ja kriitikko.